

1. НАУКА – ПРАКТИЦІ

Леонід Григорович Каряка,
директор КЗ «НСЗШ № 6»
м. Нікополь, Україна

УДК 056.45

Світлана Іванівна Кузіна,
заступник директора з
навчально-виховної роботи
КЗ «НСЗШ № 6»
м. Нікополь, Україна

ОБДАРОВАНІ ДІТИ, ЯКІ ВОНИ?

В статті розглянуто поняття «одареність», психологічні особливості одарених дітей, особливості роботи з одареними учнями.

Ключевые слова: одаренность, одаренные дети, талант, выявление одаренных детей, достижения.

In the article the notion «giftedness», psychological characteristics of gifted children, features of work with gifted children are learnt.

Key words: giftedness, gifted children, talent, detection of gifted children, achievements.

*Немає необдарованих дітей – є дорослі,
які не займаються розвитком дитини,
адже будь-яка здібність потребує розвитку.
(І. Мороз)*

Серед найбільш цікавих і загадкових явищ природи дитяча обдарованість завжди буде посідати одне з провідних місць. Упродовж багатьох століть педагоги та психологи різних країн намагаються сформулювати єдине визначення поняття «обдарованість» та вирішити питання діагностування, розвитку та навчання обдарованих дітей. В даний час до проблеми обдарованості спостерігається підвищений інтерес. Це пояснюється суспільними потребами, насамперед потребою суспільства в неординарній творчій особистості. Невизначеність сучасного навколишнього середовища вимагає не лише високої активності людини, але і її умінь, здатності до нестандартного мислення та поведінки. Саме високообдаровані люди здатні зробити свій найбільший внесок у розвиток суспільства, саме їхні здібності є основою прогресу у всіх сферах людської діяльності.

Визначимося з поняттям обдарованості та обдарованих дітей. За К. Текексом, обдарованість в основному визначається трьома взаємозалежними поняттями: випереджальним розвитком пізнання, психологічним розвитком і фізичними даними. В. Моляко визначає обдарованість як систему, що складається з низки компонентів, серед яких – анатоμο-фізіологічні задатки; сенсорно-перцептивні блоки, що характеризуються підвищеною чутливістю; інтелектуальні та мисленнєві можливості, що дозволяють оцінювати нові ситуації та вирішувати нові проблеми; емоційно-вольові структури, що зумовлюють тривалі домінуючі орієнтації та їхнє штучне підтримання; високий рівень продукування нових образів; фантазія; уява і багато інших [1]. О. Йоголевич вважає, що до обдарованості логічніше за все ставитись як до взаємозв'язку значного (як мінімум, вищого за середній) інтелекту, інтенсивних

творчих чи фізичних здібностей та емоційно-вольової спрямованості. Деякі педагоги та психологи під обдарованістю учня розуміють більш високий рівень його досягнень у певній діяльності, порівняно з досягненнями інших дітей цього ж віку [2]; більш високу, ніж у його ровесників, за рівних умов, сприйнятливість до учіння і більш виражені творчі прояви; доволі стійкі особливості саме індивідуальних проявів неабиякого інтелекту, що з віком зростає. А за визначенням комітету з освіти США (Mariland, 77), вона може бути встановлена професійно компетентними людьми відповідно до таких параметрів: видатні здібності, потенційні можливості в досягненні високих результатів і вже продемонстровані результати в одній чи більше галузях (інтелектуальні здібності, специфічні здібності до навчання, творчості, образотворчого чи виконавського мистецтва, психомоторні здібності). Частина педагогів та психологів під обдарованістю учня розуміють більш високий рівень досягнень у певній діяльності, порівняно з досягненнями інших дітей цього ж віку [2]; більш високу, ніж у його ровесників, за рівних умов, сприйнятливість до учіння і більш виражені творчі прояви; стійкі особливості індивідуальних проявів інтелекту, що з віком зростає. За визначенням комітету з освіти США (Mariland, 77), вона може бути встановлена професійно компетентними людьми у відповідності з такими параметрами: видатні здібності, потенційні можливості у досягненні високих результатів і продемонстровані результати в одній чи більше галузях (інтелектуальні здібності, специфічні здібності до навчання, творчості, образотворчого чи виконавського мистецтва, психомоторні здібності).

Щодо визначення обдарованих дітей у Великому тлумачному словнику сучасної української мови зазначено: «Обдарований – який має великі природні здібності; здібний, талановитий»; «Здібність – природний нахил до чого-небудь; обдарування; талант». А ось як визначає обдарованих доктор психологічних наук Ю. Гільбух: «Розумово обдаровані діти – це діти, які різко виділяються із середовища ровесників високим розумовим розвитком, який є наслідком як природних задатків, так і сприятливих умов виховання».

Хто ж такі обдаровані діти? Діти з надзвичайними здібностями чи з певними здібностями в певній сфері, які можна розвинути? У сучасній науковій літературі представлені дві точки зору щодо обдарованості. Дослідники, які дотримуються однієї з них, вважають, що обдарованість є досить рідкісним явищем, притаманним лише незначній кількості людей. Вони навіть стверджують, що обдарованими можуть бути близько 2–6 % нашого суспільства. Прихильники іншої точки зору вважають, що обдарованою може стати кожна дитина, треба лише вчасно помітити її здібності та розвинути їх. Ці розбіжності є наслідком суперечок у науковій літературі про переважну роль спадковості або виховання у розвитку дитини. В обох точках зору можливе допущення помилок. З одного боку, до обдарованих може бути зарахована дитина, яка згодом не виправдає очікувань, з іншого – дитина, яка

володіє неабиякими здібностями, може залишитися непоміченою.

Найчастіше вчителі вважають дитину обдарованою, якщо вона у своєму розвитку випереджає ровесників, легко засвоює програмовий матеріал. Так, дійсно, це здібні діти. Але є й інша обдарованість, яка більш складна для розуміння вчителів і батьків. Це обдарованість нестандартного бачення, нешаблонного мислення. При цьому дитина не виявляє особливих здібностей щодо засвоєння матеріалу, а саме це і не дає можливості оточуючим її людям (вчителям, батькам) вчасно помітити саме цей дар. Особливо складно таким дітям взаємодіяти з вчителями, оскільки за своєю сутністю вчитель консерватор. Повторюючи з року в рік один і той же матеріал, вчителю складно помітити нестандартну дитину – складно оцінити, а тим більше змиритись з її нешаблонним сприйняттям.

Отже, поняття «обдарованості» є багатозначним і зрозуміти інколи, яку ж дитину вважати обдарованою, буває нелегко. Так чи інакше, вже давно відомо про те, що розумові можливості людей нерівні від народження. І здатність до тієї чи іншої діяльності, або ті чи інші задатки людини, дуже часто стає помітною вже в дитинстві. Чим раніше починається розвиток здібностей і талантів, тим більше шансів на їхній оптимальний розвиток. Тому раннє виявлення цих задатків людини стає важливим аспектом у їхньому навчанні та вихованні.

Яким би багатограним не було б поняття обдарованості, спробуємо надати певні характеристики обдарованій дитині. Деякі автори (К. Ключе, К. Хеллер) вважають, що досвідчений та кваліфікований педагог здатний адекватно оцінити дитячу обдарованість і без складних психологічних вимірювань, особливо, якщо дитина яскраво це виявляє: переважає однолітків за рівнем інтелекту й креативності, має високу мотивацію до навчання. Проте вміти ідентифікувати основні параметри й ознаки обдарованості, як свідчить педагогічний експеримент, ще не означає врахувати це в роботі з розвитку обдарованості. До того ж яскравих талантів мало, а обдарованих, із продуктивним мисленням дітей багато [3].

Окрім того, іноді обдарованість дитини складно відрізнити від навченості, яка є результатом підвищеної уваги батьків і педагогів до розвитку дитини. Це особливо яскраво виявляється у процесі порівняння рівня розвитку дітей із сімей з високим соціальним та освітнім статусом і дітей з родин, що не приділяють належної уваги розвитку дитини.

Необхідно розрізнити також обдарованість і прискорення темпів розвитку дитини, яке може виявитися тимчасовим. Така «талановитість» швидко згасає, оскільки відсутній прояв творчого компонента або його розвиток був несвоєчасним. Іноді дитина є носієм «прихованої обдарованості» (відсутність яскраво виражених ознак талановитості), що може бути спричинене негативним ставленням дорослих до успіхів дитини або її побоюванням бути неправильно зрозумілою. Тому в дошкільному віці дитини складно

спрогнозувати талановитість, оскільки ознаки обдарованості можуть насправді бути ознаками швидкого темпу її розвитку.

До ранніх виявів обдарованості дитини належать: потужна енергійність, значна фізична, розумова та пізнавальна активність, порівняно низький рівень втомлюваності та потреби у відпочинку; раннє навчання ходьбі та іншим рухам; інтенсивний розвиток мовлення; допитливість, прагнення до експериментування; легке і швидко засвоєння та використання нової інформації; ранній інтерес до читання, часто – самостійне опанування його.

За даними московських психологів, складовими ранньої обдарованості є домінуюча роль пізнавальної мотивації; дослідницька творча активність, що полягає у виявленні нового під час формулювання та вирішення проблем; уміння знайти оригінальні рішення; здатність до прогнозування; створення ідеальних еталонів, що забезпечують високі естетичні, моральні, інтелектуальні оцінки.

Характеризуючи обдарованих дітей різного віку провідні психологи зазначають, що такі діти вирізняються серед однолітків яскраво вираженими можливостями в досягненні результатів на якісно вищому рівні, який перевищує певний умовний «середній» рівень, їхні успіхи не є випадковими, а виявляються постійно.

Обдаровані діти характеризуються порівняно високим розвитком мислення, тривким запам'ятовуванням навчального матеріалу, розвинутими навичками самоконтролю в навчальній діяльності, високою працездатністю тощо, їм властива висока розумова активність, підвищена схильність до розумової діяльності, неординарність, свобода самовияву, багатство уяви, сформованість різних видів пам'яті, швидкість реакції, вміння піддавати сумніву та науковому осмисленню певні явища, стереотипи; розвинене почуття гумору (обоючують суперечки, гру слів і т. д.); перебільшені страхи й надмірне сприйняття невербальних проявів почуттів оточуючими, тобто підвищена чутливість і вразливість; всепоглинаюча цікавість і розмаїття інтересів. Вони завжди виявляють уважність, зібраність, готовність до напруженої праці, що переростає в працелюбність, потребу працювати безустанно, без відпочинку. Їхнє мислення відзначається високою оперативністю (продуктивністю). Коло їхніх пізнавальних інтересів не обмежується однією проблемою, постійно розширюється, що є стимулом розумової активності [3].

Фізичні характеристики обдарованих дітей так само різноманітні, як і самі діти. Помічено також, що часто обдаровані діти в дитинстві більше не сплять, ніж сплять. А ось навички тонкої моторики, ручної роботи в обдарованих можуть бути менш розвинені, порівняно з пізнанням. Це важливо враховувати, тому що нерівність у порівнянні з нормами розвитку часто призводить до роздратування, що виявляється з боку дорослих [4].

Але потрібно пам'ятати, що навіть загально-визнані критерії обдарованості є досить умовними.

Обдарованість – багатовимірне утворення, її не можна зводити лише до описаних якостей (високий рівень IQ, креативність, мотивація), а необхідно враховувати різноманітність форм прояву. Стернберг вважає, що обдарованість завжди унікальна, тому марно шукати універсальні ознаки обдарованих дітей [3].

Сучасна наука стверджує, що виявити обдарованість можна завдяки застосуванню взаємно доповнюваних способів. По-перше, це метод спостереження. За цим методом систематично та цілеспрямовано сприймаються різноманітні вияви психологічних особливостей обдарованості. Цей метод застосовується на уроках із різних предметів, а також і в позаурочній діяльності учнів. Його якісні результати можуть бути доволі обґрунтованими лише за умови регулярності, тривалості та багаторазових спостережень.

По-друге, це констатація певного рівня досягнутих дитиною успіхів у тій чи іншій сфері діяльності. Констатація конкретних успіхів та способів дає змогу встановити, до якого саме типу обдарованості належить конкретна дитина. Увага зосереджується насамперед на аналізі продуктів діяльності підлітка.

Третій спосіб – виявлення обдарованих дітей з участю експертів. Так, за описовими характеристиками обдарованості М. Карне, учнів оцінюють такі суб'єкти: сам учень, батьки, педагоги. Психолог порівнює ці дані з результатами відповідних психодіагностичних методик. Четвертий спосіб – здійснення відповідних тестових діагностувань, які мають стандартизований характер і забезпечують отримання результатів на основі єдиних критеріїв і норм. Використовуючи єдині спеціалізовані тести креативності, тести інтелекту та тести мотивації, є можливість досліджувати обдарованість учнів. Практичним психологам пропонується нині великий вибір психологічного діагностичного інструментарію, за допомогою якого визначаються особливості здібностей конкретного учня [5].

– Досліджуючи особливості психологічного розвитку обдарованих дітей, Л. Холлінгуорт зазначає, що в обдарованих дітей упродовж їхнього життя виникає багато різноманітних труднощів. Психолог виділяє такі актуальні для обдарованих дітей проблеми:

- ворожість до школи. Навчальна програма для них нудна й нецікава, тому що не відповідає їхнім здібностям. Отже, можливі порушення в поведінці, за які до дітей вживають відповідні «каральні» заходи;
- ігрові інтереси. Обдаровані діти люблять складні ігри й байдужі до простих, котрими захоплюються їхні однолітки. Як наслідок, діти залишаються в ізоляції;
- конформність. Вона виявляється у відкиданні стандартних вимог, особливо, якщо вони не збігаються з інтересами обдарованої дитини;
- занурення у філософські проблеми. Замислюються над питаннями життя і смерті, релігійних вірувань тощо;
- невідповідність між фізичним, інтелектуальним і соціальним розвитком. Часто обдаровані діти

віддають перевагу спілкуванню зі старшими, і їм до- сить складно стати лідерами.

Вчені вважають, що обдаровані діти дуже вразли- ві. Уїтмор виділяє такі причини вразливості:

- прагнення до досконалості (перфекціонізм) – не заспокоюються, не досягаючи вищого рівня;
- відчуття незадоволеності – дуже критичні до себе та своїх досягнень, низька самооцінка;
- нереалістичні цілі – часто ставлять завищені цілі, а не досягаючи їх, засмучують та переживають;
- надчутливість – дуже сприйнятливі до сенсор- них стимулів: слова й невербальні сигнали сприйма- ють як неприйняття себе оточуючими. Часто таких ді- тей вважають гіперактивними, тому що вони постійно реагують на подразники та стимули різного роду;
- потреба в увазі дорослих – оскільки діти цікаві, вони часто монополізують увагу дорослих, через що мо- жуть виникати труднощі у відносинах з іншими дітьми;
- нетерпимість – обдаровані діти часто вияв- ляють нетерпимість стосовно інших дітей, які воло- діють меншим інтелектуальним розвитком [6].

Як бачимо, обдарованість – це не лише своєрідне поєднання здібностей людини, а й своєрідний сплав її особистісних якостей. Виховувати з обдарованої дитини особистість, адаптовану до складностей су- часного життя, складно. У розвитку творчих можли- востей учнів вагоме значення має випереджувальний характер навчання й виховання. Його обґрунтував ві- домий психолог Л. Виготський і пояснив так: «Лише те навчання є добрим, яке передує розвитку дитини, тобто спонукає дитину до життя, пробуджує та при- водить у дію низку внутрішніх процесів розвитку».

В нашому суспільстві також існує думка, що ро- бота з обдарованими дітьми передбачає створення для них спеціалізованих навчальних закладів з особ- ливими програмами. Насправді це не що інше, як по- рушення правил рівності та гуманізму. Нашому су- спільству потрібно пройти певний шлях, аби виробити принципи справжнього гуманізму, який полягав би не у тезі «загальної обдарованості», а у повазі до уні- кальності кожної особистості, до її неординарності. Адже люди від народження розрізняються засвоєніми здібностями, зокрема за своїми талантами.

Отже, в умовах загальноосвітньої школи важливо правильно організувати роботу учителя з обдарова- ними дітьми, створюючи необхідні умови для їхньо- го розвитку, психологічно готуючи їх до наполегливої праці, самовиховання.

Дослідження і практика свідчать, що розвиток творчої обдарованості може бути затриманий, а іно- ді й втрачений на будь-якому етапі розвитку дитини. Багато спеціалістів одностайні з приводу причин, що заважають оптимальній реалізації природних задат- ків дитини. З них можна виділити наступні:

- методика викладання та навчальні програми не відповідають запитам обдарованих дітей;
- у містах із низьким рівнем освіти розвиток дитини не стимулюється її оточенням, тому вона не може високо оцінити значення освіти;

- психологічні передумови, що заважають реалізації здібностей дитини, часто закладаються в сім'ї. Батькам необхідні знання і навички, що до- зволяють забезпечити належний розвиток їхніх обдарованих дітей.

Розвиток обдарованості може бути ефективнішим при дотриманні певних умов. Більшість дослідників проблеми обдарованості свідчать про те, що ефектив- ності роботи з обдарованими дітьми сприяють:

- своєчасна діагностика інтелектуальних особ- ливостей та здібностей учня;
- гуманне співробітництво учителя та учня;
- взаємодія педагогів і батьків;
- створення для учня ситуацій упевненості в собі;
- забезпечення учневі права на пошук і помилку без зниження оцінки, надання можливості виправ- лення помилки та підвищення оцінки;
- використання такої системи управління пізна- вальною діяльністю і заохочення її результатів, що перетворюють ситуативну впевненість на стійку;
- підтримка ініціативи дитини у всіх видах діяльності;
- гуманізація сфери спілкування з однолітками та дорослими;
- надання можливості реалізації фізичної актив- ності;
- навчання прийомам самостійної роботи, спосо- бам самоконтролю, дослідницькій діяльності, уміння отримувати знання самостійно;
- відсутність демонстрації виняткових досяг- нень, що спричиняють ревність і неприйняття од- нокласниками, але разом із цим і неприпустимість зменшення досягнень та унікальних здібностей.

Для якісної організації роботи з обдарованими ді- тьми використовують відповідні стратегії навчання:

1) стратегії навчання, що спираються на кількісні зміни:

- прискорення – передбачає збільшення темпу освоєння навчального матеріалу;
- інтенсифікація – передбачає зміну не темпу за- своєння, а збільшення обсягу навчального матеріалу, тобто підвищення інтенсивності навчання;

2) стратегії, що спираються на якісні зміни:

- диференціація навчання;
- індивідуалізація навчання.
- Яку б стратегію навчання не використовували педагоги, необхідно пам'ятати про формування со- ціальної компетентності – здатності розбиратися в людях і встановлювати з ними ефективні ділові взає- мина. Емпатія (здатність до співпереживання), актив- на, ділова доброта – одні з головних ознак соціальної компетентності.

Працюючи з обдарованими дітьми, необхідно ви- користовувати активні й інтерактивні методи, методи активізації творчого пошуку, до яких належать: метод евристичної загадки, метод «мозкової атаки», метод синектики, метод гірлянд запитань, метод ліквідації безвихідних ситуацій тощо.

В обдарованої дитини існує багато проблем, які можна вирішити, якщо оточення поважатиме дитину як особисту цінність, якщо дитина відчуватиме, що її не лише доброзичливо сприймають, але й люблять та намагаються зрозуміти, підтримують у процесі пізнання, не обмежуючи при цьому її внутрішню свободу. Саме тоді слово «неможливо» можна замінити на «чудово», «цікаво», «дивовижно», «захоплююче».

Таким чином, умовами успішної роботи з обдарованими дітьми є:

- осмислення значення розвитку обдарованих дітей кожним членом колективу та у зв'язку з цим посилення уваги до проблеми формування позитивної мотивації навчання;
- визнання того, що система роботи з обдарованими учнями – один із пріоритетних напрямів роботи школи;
- постійне вдосконалення науково-методичної роботи та освітнього процесу загальноосвітніх навчальних закладів;
- залучення до роботи з обдарованими учнями вчителів, які мають високі професійні та особистісні якості, а також «вузьких» спеціалістів (психологів, керівників предметних гуртків тощо) [3].

Отже, існує думка, що обдарованість є явищем, що розвивається впродовж навчання, життя [7]. Погоджуючись з цим твердженням, хочемо наголосити, що всі учасники навчального процесу об'єднавшись мають створити необхідні умови для розвитку обдарованої особистості. Створення умов для виявлення і розвитку творчих здібностей – основна умова розвитку обдарованості. Батьки, психолог, викладачі, педагоги-організатори мають залучити учня до такої діяльності, за якої б реалізувалися його можливості.

Робота з обдарованими дітьми вимагає належної змістової наповненості занять, орієнтованості на

новизну інформації та різноманітні види пошукової аполітичної, розвиваючої, творчої діяльності. Робота з обдарованими дітьми потребує творчого вчителя з високою психологічною і педагогічною кваліфікацією. Такий педагог повинен мати певний обсяг знань про природу дитячої обдарованості, вміти організувати навчально-пізнавальну діяльність з урахуванням рівнів і сфер вияву обдарованості кожного учня, запроваджувати в своїй професійній діяльності елементи нових технологій тощо. Недарма ж кажуть: «Талановитий (творчий) вчитель – обдарований учень».

Використані літературні джерела

1. Моляко В. А. Творческая конструкторология (пролегомены). – К.: Освіта України, 2007. – 388 с.
2. Моляко В. А. Психология детской одаренности / В. А. Моляко, Е. И. Кульчицкая, Н. И. Литвинова. – К.: Знание, 1995. – 83 с.
3. Робота з обдарованими дітьми як педагогічна проблема. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://uchni.com.ua/fizika/3576/index.html>.
4. Роменова М. Обдаровані діти: психологічні проблеми розвитку, навчання й виховання. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.osvita-ua.net/school/psychology/1706-55k>.
5. Обдаровані діти. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.kname.edu.ua/images/stories/Licey/Nay4naia_robota/deti.pdf.
6. Кукушин В. С. Общео сновы педагогики: Учеб. пособ. для студентов педагогических вузов. – Ростов-на-Дону: Издательский центр «МарТ», 2002. – 224 с. – (Серия «Педагогическое образование»).
7. Савенков А. И. Одаренные дети: особенности психического развития // Магистр. – 1997. – № 5. – С. 81–95.